

Biernaczky Szilárd

Népköltészet, zene és tánc Magyar László munkásságában

Ésszé A korai, 17–19. századi Afrika-utazók, mint Magyar László is, zömükben nem voltak képzett szakemberek, még kevésbé folkloristák. Így első magyar afrikai terepmunkásunk figyelme is elsősorban földrajzi-geológiai jelenségek, a domborzatok, növény- és állatvilág, az ünnepi és jogszokások, a helyi gazdasági élet és a karavánkereskedelem, a helyi társadalmak felépítése, a család és a kisközösségek élete felé fordult. A gazdag afrikai folklór kincsestárából csak véletlenszerűen ajándékozott meg bennünket egy-egy gyöngyszemmel. Mi több, első írásaiban némileg fanyalogva, kétértelmű megfogalmazásban utal arra, hogy ezek a buta féttisizmust vagy politeizmust való, kegyetlen háborúkat folytató, rabszolga-vadászatokra induló, a feleségszerzést csak adás-vevés tárgyának tekintő helybéli népek meglepő módon viszonylag igényes tárgyi kultúrával rendelkeznek a fegyverek vagy az ékszerek készítésében.

Az afrikai szóművészet felfedezése

Ami a mára oly gazdagon ismert és értékes afrikai szóbeli irodalmat (pontosabban: szóművészetet) illeti, a nagy magyar Afrika-kutató a következő, nem teljesen kedvezőtlen megjegyzést teszi egyik rövidebb útinapló-kivonatában, amelyik 1851-es útját idézi fel, megjegyzéséhez mindjárt költői példákat is illesztve (e példákat a későbbiekben idézzük majd):

„Ami a poétai (*poétikai*) szellemet illeti, ezen népek szintén bírnak némely verseleti (*költészeti*) képzelőerővel...” (Magyar 2008, 59. old.)

Elmarasztalóbb viszont abban az összegezésben, amelyet az 1859-ben Hunfalvy János szerkesztésében megjelent kötetben némi átírással kapunk meg (448–449. old.) az afrikai népköltészet tárgyában (az eredeti kéziratban *Poezia* címmel), így most ezt a Sebestyén-féle betűhív kiadásból idézzük némi nyelvveltségi kiigazításokkal:

„A költői tehetség ezen népeknél közel sem vagyon annyira kifejtve, mint szapora ékes szólás módjukból ítélve azt várhatnánk, vagy jobban szólva, a valódi verseletnek rendszere egészen ismeretlen náluk, mert dalaik, csak kurta, minden kadencia esetek nélkül, kurta próza elősorozatokból állnak, de éppen semmi mesterségi fogás, vagy még csak helyes értelem összeköttetése nélkül is, többnyire az elő éneklőtől improvizálva, az, a kórustól követték, vagy az elől éneklőtől, adott strófára egy más, de minden változat nélkül mindig ugyan azon felelettel énekelnek, melynek hangzata mindazonáltal kellemes, melódiákkal változó, mely a különben szegény poeziának silány értelmét a fülnek kipótolja.

A dalok leginkább szerelmi tobzódást és háborút tárgyaznak. – De mily nemű szerelmet? melyet még a legtörpébb testi gyönyörök képzelésével, még teljében vonakodna leírni, és amelyet csak az afrikai forró klíma hevétől gyullasztott, már természetileg parázna indulatú feketék szemtelen képzelő ereje lehet csak képes énekelve kinyilvánítani. – Nem különben csatadalaik a hideg kegyetlenség vérszomjas érzelmeit, bőven keverve még ezeket is, a mindig szájukban létező parázna kifejezésekkel terhelik – Mindezeket a már említett módra, egy elől éneklőtől vezetve, kórus formában éneklük a többiek hangos kiáltozó módra.

Nincs helye itt a népdalokból példányokat leírni, mert nem lévén módom azt muzsikai rendszer notáival (*hangjegyeivel*) tehetni, anélkül pedig a mesterség nélküli verselet, számtalan repetíciójával (*ismétlésével*), érdektelen – amidőn kétlem, hogy erkölcstelen kifejezéseit olvasóim figyelemre méltatnák.” (Magyar 2012, 317. old.)

Magyar természetesen aligha tudhatta, hogy milyen szerepet játszott és játszik a hagyományos társadalmakban éppen az

emelkedett beszéd (nála: *szapora ékes szólás*), amely napjainkra a szóbeliségnek (a szájhagyománynak) egyik újabban felfedezett, igen sajátos megnyilvánulási formájává minősült át. Chinua Achebe nevezetes regényét – *Széthulló világ*, 1983 – elemezve éppen erre a korábban kevésbé vizsgált folklórformára, orális művészeti jelenségtípusra összpontosítva igyekeznek a kutatók feltárni, miként érhető tetten az irodalomban a szóbeliség oly erőteljesen megnyilvánuló lenyomata.

Másrészt azonban a szombathelyi születésű Afrika-utazó korszakokkal telt leírásából mégis csak pontosan kihámozható az afrikai népköltészet formai lényege. (1) A gyors beszéddel párosuló éneklésmód, a dalban fogant pergő szavú előadásmód, amely Afrika-szerte ismert tulajdonsága a szóbeli előadásmódnak (és a kutatóknak lejegyzéskor igen nagy nehézségeket képes támasztani), (2) improvizáció = a lírai jellegű dalok többnyire rögtönzöttek, (3) formai meghatározottság = a szólista énekére, strófájára mindig a kórus mintegy válaszol (reszponzorikus forma), lásd: e magyarázatot Magyar két helyen is megadja, (4) a dallam fontos szerepe = a sok szövegbeli ismétlést éppen a zenében fogantatás indokolja (Magyar itt nem említi, hogy a közös éneklést hangszerek is kísérhetik), (5) a dalok részben a (testi) szerelemről, illetve a háborúkról szólnak (a múlt század elején az *Ethnographiában* egy cikksorozatában Solymossy Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy a szerelmi dalok, amint az ún. „ház körüli” témák, inkább a nők terrénumát képezik – női líra, míg a vadászat és a háború a férfiak számára van fenntartva – férfi líra).

Szerelmi énekek: erotika és obszcenitás

Érdemes volna hosszabban foglalkozni az afrikai hagyományos lírai típusú énekköltészet és más folklórformák (mesék, közmondások) szexualitáshoz kapcsolódó tematikájának társadalmi hátterével. Itt csak annyit: az avatatlan európaiak, különösen az első felfedező utazók idejében, aligha tudhatták, érthették ezek-

nek a szokásoknak a jellegét és értelmét. Egy régebbi terjedelmes tanulmányomban (2007), amelyben a szerelem, erotika és obszcenitás folklórformákban való megjelenésének kérdésével foglalkozom, felhívtam a figyelmet arra, hogy pl. a számunkra trágárnak minősülő szavak a hagyományos afrikai törzsi társadalmakban sok esetben egészen más jelentést hordoznak, tartalmuk mögött olyan rituális összefüggések rejlenek, amelyek igen csak messze esnek az európai polgári ízlés bevett konvencióitól. Magyar László elmarasztaló megjegyzései természetesen, hiszen őutána jó 100–150 évvel később született meg, formálódott ki az az etnológiai kutatási módszertan és szemléletmód, helyes megközelítéshez szükséges eszköztár, amely már képes ezeket a tőlünk távol eső jelenségeket, megnyilvánulásokat feldolgozni, értelmezni, rendszerbe elhelyezni (lásd többek között a világhírű brit etnológus, E. E. Evans-Pritchard e témakörben máig meghatározó jelentőségű tanulmányát, 1929).

Mindemellett, ami a terepmunkásunk által megfigyelt ovimbundu népköltészet esztétikai jellemzését illeti, általánosságban Magyar megállapításai összevágznak azokkal a megjegyzésekkel, amelyet öelötte vagy ötven évvel (1816) írt le Döbrentei Gábor, amikor Herder nevezetes népköltészeti gyűjteményéből lefordított és közreadott – a hazai művelődés történetében első alkalommal – afrikai (madagaszkári) énekszövegeket, amelyek Evariste de Parny francia költő gyűjtéséből (1778) kerültek be a nagy német tudós már halála után megjelent népköltészeti antológiájának új, jelentősen bővített kiadásába (1807):

„... a' Vadak között is az, a' kit a' természet többeknél érzékenyebbnek szült, 's az ettől el nem válható képzelést is megadta neki, feltétele nélkül éneket zeng. A' természet ilyen fíjának az önként jó, 's akarata ellen alkot. Daljaiban feltalálván, vad-társai, történetöket szokásaikat, önnön érzéseiket, örmömmel gyűlnek melléje a' hallgatásra, 's minthogy az legjobb megmarad elménkben, a' mihez hasonló bennünk is vagy, a' hallás által az énekeket megtanulják, ismét elmondják, 's így firól-fira magok között fenntartják.

A' poézis az a' legelső elbájoló hang, mely a' szíven keresztül hat, 's feltüzesítvén azt, az észet is gondolkodni 's erejivel élni serkenti. Az érzés által kezdi tehát a' vad-ember kiemelni magát a' baromi állapotból, 's ha tovább vezetetik, tovább megyen, ha nem, megmarad fél vad 's fél emberi állapotja között..." (Döbrentei, 1815, harmadik füzet, 142–143. old.)

A 19. századi magyar művelődéstörténet mindemellett nem bővelkedik az afrikai szájhagyományokra vonatkozó ismeretek befogadásában. Döbrentei Gábor eddigi tudásunk szerint folytatás nélkül maradt kísérlete (1815) mellett legfeljebb csak a sebészorvos képeztetésű skót hajóhadnagy, Mungo Park könyvének magyar nyelvű kiadását (1816) említhetjük, amelyben viszont több szájhagyományozott szöveg mellett az afrikai hőseposz keletkezésének mikéntjével is megismerkedhettek a korabeli olvasók. Mint írja könyve 25. fejezetében:

„Éppen ekkor jött vissza Bonduból egy kereskedő társaság, s hírt hozott a Futa Toro-i Király és a dzsoloffi Király Damel között folyt háborúról. Ezen háború történeteiről nem sokára azon a tájon költők énekeltek, és a Szenegál s Gambia mellékén mindenek beszéltek róla..." (Park 1816, 318. old.)

Majd részletesen leírja a hallottakat, amelynek különös, szinte példabeszéd jellegű tanulsága, hogy a győztes Damel, miután legyőzte, majd elfogta az országába betörő Futa Toro-i királyt, az afrikai gyakorlattól eltérően nem öleti meg, hanem néhány hónapig rabszolgaként dolgoztatja, majd visszabocsátja megfogyatkozott népéhez. A szakirodalom pedig mind a mai napig emlegeti, hogy Park lényegében átélt egy olyan történelmi eseményt Nyugat-Afrikában, amelyből hőseposz született.

Szóművészeti példák Magyar hátrahagyott műveiben

Mindemellett maga Magyar László – elmarasztaló megjegyzéseit követően – mégiscsak beilleszt könyvébe két (egyébként az ő személyét dicsérő) rögtönzött énekszöveget, mégpedig

kimbunda (azaz *umbundu*) nyelven és magyar fordításban (ma a Luandától északra élő *mbudukat* nevezzük *kimbuduk*knak, míg a Magyar látogatta majd lakta területen élő és mára Angolában a legnépesebbnek számító etnikum napjainkban használatos hivatalos neve: *ovimbundu*, a nyelve pedig *umbundu*). Ami pedig a Magyar által lejegyzett dalokat illeti, ezek megszólaltatását úgy kell elképzelnünk, hogy énekelt formában adták elő, amint azt említi is. Sajnos kottázni nem tudott, így zenei lejegyzést tőle nem kaphattunk. A szöveget modernizált formában adjuk meg, az eredeti *umbundu* nyelvű dalszövegek átírását elhagytuk, a dalokat Magyar kíséző jegyzetével együtt idézzük:

„... Megérkezve hozzájuk egyszerre erős, bőgő hangzatú muzsikának nem egészen kellemetlen hangjai szakasztották meg a csöndet.

Több marimba (*a xilofon afrikai fajtája, hajlított alakú, nyakba vehető típusa, könyve végén Magyar rajzot is mellékel róla – B. Sz.*) művészekről improvizált koncert volt az, kik megérezve az először utazó Európai vendég pálinkával telt hordói szagát, jónak tartották annak kedélyét már útközben zenéjükkel felderíteni, mely esetben könnyebben számot tarthatnak annak bőkezűségére. A muzikusokat kísérők azonnal kört formálva táncoltak, erős hangon együtt énekelve ezen hamarjában készített verseket:

(1)

*Komo úr megérkezett most
Közibünk és földünkre
Elhagyva a várost
Könnyen léptetve előre
Hegyen erdőn keresztül
Hozva nekünk égett bort.*

(2)

*Szöveteket és lőport
Nagyon jól jött legyen ő
Isten oltalmába veendő.*

Az előbbi két példánál sokkal inkább kikerekedik előttünk az afrikai hagyományos líra karaktere, ha szemügyre vesszük a következő két dalszöveg-lejegyzést, amelyek egyébként Magyar sommás ítéletének igencsak ellentmondó képet tárnak elénk. Ezeket az énekszövegeket Afrika-kutatóknak a Kongón való felutazása történetét leíró első naplókivonata (1851) legvégén találhatjuk meg (az umbundu nyelvű lejegyzést itt is elhagytuk)

(1)

*Tumbalambendu, a szép leány
Gyönyörű szemei ragyognak, mint az égi csillag
Haja és szemöldöke fekete, fényes, mint a zebra sörénye
Szép domború kerek melle gyenge mint a boa fagya
Köldöke hasonlít egy újonnan kibújt gombához
Kicsiny fogai fehérek, mint a papiros
Szája kicsiny és kerek
Testállása magas, karcsú, ügyes, mint egy fehér emberé.*

(2)

*A fehér ember, ó, ki oly messziről hozzánk jött
Legyen szerencsés, és ne botoljon útjában
Az Isten vezérelje őt, mert emléke szívünkben legyen.*

(Magyar 1857, 58–59. old., Sebestyén Éva kiadásában: *Magyar 2008, Útinaplója és levelei*, 59–60. old.)

Jelen tanulmány szerzője egy régebbi terjedelmes munkájában (2007), amelyről egyébként már szóltunk Magyar László szexuális szokásokkal kapcsolatos korholásai okán, annak a 19. században és a 20. század első felében erőteljes hangot kapó (és itt-ott talán még ma is élő) feltételezésnek a tarthatatlanságát próbálta igazolni, miszerint a hagyományos afrikai közösségek életében nem volt szerelem, a házasság adás-vétel vagy rablás tárgya volt, és a nők a legteljesebb kiszolgáltatottság jegyében éltek le életüket. Már akkor több tucatnyi régi vagy régebbi szöveggyűjtésből sikerült előhalászni olyan példákat, amelyek a törzsi körülmé-

nyek között is létező szerelem és párválasztás különféle megnyilvánulásairól vallanak. Más kérdés, hogy amint általában a népköltészetben, ezekben a dalokban is az érzelemkifejezés egyfajta elbeszélő formán keresztül valósul meg (lásd Voigt Vilmos elméleti-esztétikai-műfajelméleti értékű fogalmát: *narratív líra*). Hadd tegyük hozzá, Magyar szövegét olvasva (akkor erre a dalra nem találtam rá) szinte a reveláció erejével hatott annak tartalma és képi nyelvezete, mivel az Afrika-kutatónk egykori terepmunka helyszíneihez igen közel, Angola déli, Namíbia északi szélén élő, a társadalmi és kulturális fejlődés kezdetleges állapotát felmutató (*aa*)ndonga népnél találtam annak idején egy igen hasonló megfogalmazású szöveget.

*Az én sötétbarnám olyan, mint egy tehén,
Az én világosszókém Nimuenéhez* hasonlít,
Oly szép, mint Sikuni* vagy Ombago*,
Oly bájos, mint egy kecsesen kivágott öv,
Mint a prém az udvari személyek ágyékán.
Ha várok rá, nem tudok enni,
Ha lesem őt, nem tudok aludni,
Alvás és evés nem érdekel akkor engem,
Körmei fehérek, mint amit kimostak,
Ujjai mintha faggyút érintettek volna.
Oly tiszta ő, mint az Ombimbo-gyökér,**
Mint az Ombimbo, amit a busmanok ásnak ki,
Mint az Ombimbo, ami az Amambosz sivatagban termett,
Amit az Omusati-fa gyökerei mellől húztak ki.
Az én kedvesem úgy fest, mint egy rézgyűrű,
Az én kedvesem komoly, sosem nevet ok nélkül,
Csak akkor nevet, ha egymás között vagyunk.
Ha az arcára nézek, mindig olyan,
Mintha a nap újra felkelne.
Ha el kell tőle mennem,
Olyan az, mintha az éjszaka szállna rám.
Ha vizet merni megy, segítetek fazekát a fejére tenni,*

*Ha gabonát tör, törjetez neki is,
 Ha szítál, szítálgatok neki is,
 Ha útnak indul, vezessétek a kezénél fogva!
 Ó én Nehojám, te vagy az ékszerem!
 Neked áldozzák az ifjak összes gyöngyüket.
 Kincsem a legszebb minden gyöngyfüzér között,
 Olyan, mint egy kecsesen kivágott öv.
 Az anyja nekem szülte őt.
 Mióta megszületett, hozzám tartozik.
 Szívből szeretem őt, akkor is, ha alszom,
 De ébren ezerszer inkább.*

(Pettinen, 1928–1927, 220–223. old.)

* Tehénnevek.

** Ehető, ízletes hagymafajta, amely a homoksivatagban terem.

Magyar közmondásgyűjteménye

Visszatérve Magyar László szöveggyűjtésére, művelődéstudományi szempontból két megjegyzést tehetünk: egyrészt az első szövegben két mozzanat is utal arra, hogy az adott nép már érintkezik a behatoló európaiakkal: a papiros és a fehérek említése, másrészt a második szöveg két folklórműfajra, a dicsérő énekekre és a köszöntő (köszönési) formulákra is példával szolgál.

Tegyük ehhez hozzá, Magyar kétnyelvű formában beillesztett egy csokornyit maga gyűjtötte ovimbundu közmondást is a könyvébe. Mellesleg e szövegtípust (folklórműfajt) utóbb a nemzetközi kutatások az afrikai gondolkodásmód, mit több, a hagyományos afrikai filozófia legfőbb forrásává minősítették. Sir Richard Francis Burton – aki nagyrabecsülése jeléül lefordította Magyar könyvét német kiadásából, azonban sajnos az kéziratban maradt az angol kiadók ellenállása miatt (nem a magyar nyelvű eredetiből készült) – már 1865-ban közreadott egy nagy fontosságú

művet (*Wit and Wisdom from West Africa*, „Szellem és bölcsesség Nyugat-Afrikából”, 1865), amely a közmondásnak az afrikai népek életében való különleges szerepét tárja fel gazdag, számos nyugat-afrikai néptől származó példaanyag kíséretében. Jóllehet az afrikai folklórról általánosságban némileg Magyarrral rokon véleményt fogalmaz meg (az énekeknél a ritmus és rím hiánya, a sok ismétlés okán, a meséknél a nehezen írásba menthetőségre utalva), véleménye a közmondások kapcsán is részben kritikai jellegű. A kötet előszavából idézzük a következő sorokat:

Sok száz vagy akár ezer számra léteznek közmondások vagy mesék, amelyeket fiatalok és idősök folyamatosan (*újra*) teremtenek. De nehéz, különösen az utóbbi tekintetében, amelyek többnyire holdfényes éjszakákon hangzanak el, helyesen megragadni azokat – stílusuk és szellemük, részben hangjuk színházias hangváltásai, részben a dalok, a zajutánzások és közbeszólások miatt, amelyek leírva értelmüket veszítik. Ami a közmondásokat illeti, meg kell jegyeznünk, hogy bár olyan formát öltenek, mintha valamely ország jogának és szokásainak kifejeződése lennének, gyakran azonban olybá tűnnek, hogy nagyon is kétértelműek, és nemcsak rossz(*at sugallóak*), hanem gyakran tisztázatlan (nem világos) használatot is lehetővé tesznek. (...)

Ha a rövideg és az eleganciát a közmondás két fő kiválóságának tekintjük, a joruba [mára Nigéria legnépesebb etnikai csoportja – B. Sz.] aforizmák ugyanolyan rangot követelhetnek meg maguknak, mint bármely más nemzet közmondásai a régi vagy a mai időkben; mivel amellet, hogy a megfogalmazandó érzelmet képesek kis területre összetömöríteni – amely mindig is megfigyelhető bennük – nagyrészt a részletek szinte költői megfogalmazása vagy megszerkesztése tapasztalható, amely az ízlés sokkal nagyobb finomságát jelzi, mint amit természetszerűleg elvárnánk. (Burton, 1865, xiii–xx. old.)

Ismét Achebét kell tetemre hívnunk, mégpedig, mondhatni, újra meg újra. Mivel ő egy számtalanszor idézett, közmondás jellegű, de eközben szinte költői kép magasságába emelt megfogalmazásban hívja fel a figyelmet, már idézett regényében, a proverbium-

műfaj fontosságára (könyvében egyébként mintegy 40-50 közmondást és szólást illesztett be olvasók és kutatók örömére):

„Míg eddig egyszeri, mindennapi kifejezéseket használt Okoye, a következő néhány mondatot közmondásokban fogalmazta meg. Az igbok nagyra értékeli a beszélgetés művészetét, és mint mondják, *a közmondás pálmaolaj, amivel a szavakat esszük*” [kiemelés – B. Sz.]. (*Széthulló világ*, 1983, 14. old.)

Placide Tempels atya a bantu filozófia feltárására vállalkozó klasszikus munkájában (eredeti afrikai kiadása: 1952) ugyanakkor több alkalommal hivatkozik arra, hogy Istennek a mindennapi életben való részvétele számos alkalommal kap helyet az afrikaiak közmondásaiban.

H. Van Roy, aki viszont a tervureni Közép-Afrika Múzeum sorozatában (Belgium) adta ki nagyszerű proverbiumgyűjteményét és elemzéseit (Kongo Proverbs, 1963), bevezetőjében a következő megállapításokat teszi:

„A közmondás irodalom kiemelkedő helyet foglal el a bantu kultúrában. Egyértelműen a kongo szájhagyományok legtipikusabb részét alkotja. E rövid népszerű és moralizáló mondatformák, amelyek képi és metaforikus nyelven nyernek kifejezést, az ősök legértékesebb évszázados tapasztalatait fogalmazzák meg.

A közmondások használata a tudó, vagyis a bölcs kiváltsága. A bakongók szemében a bölcs egy *mbúta*, egy felnőtt, egy öreg, aki közvetíti a klán életét (búta = alkotni, életet adni), aki jártas a klán minden ügyében. A (...) kifejezés: »Ez az öreg ismeri a közmondásokat és az énekeket«, azt jelenti, ez az ember alaposan ismeri a vidék hagyományait, megbocsátható a bőbeszédűsége. Ellenben a fiatal, a *nléke*, akinek a tapasztalata a cselekvésre marad (arra elegendő), nehezen érti meg az öregek ezoterikus nyelvzetét. Ez fejeződik ki a következő példázatban: »(...) Kicsi gyerek vagyok még! Ott, ahol az öregek eszességüket megszerezték, én nem voltam jelen!«

Az az ember, aki sok közmondást ismer, aki helyesen alkalmazza azokat, aki okosan értelmezi mások közmondásait, nagy tiszteletnek örvend a bennszülött társadalomban. Kijelenteni egy

közmondást egyenlő felidézni az ősök bölcsességét: és az ősök a legmagasabb erkölcsi tekintélyt képviselik Isten után." (Van Roy 1963, 1. old.)

Örömkre szolgál, hogy a gazdag magyar közmondás-
szakirodalom egyik utolsó fecskéjét jelképező könyvében (2017)
Balázi J. Attila sem feledkezik meg Afrikáról. A következőkkel
fejezi be tanulságos bevezetőjét:

„Afrika-szerte fontos szerepet játszik a nem verbális kommu-
nikáció egyik különleges válfaja, a dobnyelv. Nyugat-Afrikában
a közmondásokat gyakran eldobolják. Ez annál is inkább meg-
tehető, mert némely nyelvek zenei hangsúlya a dob hangjaival
könnyűszerrel visszaadható. Ugyanígy a dobnyelvet vették és ve-
szik gyakran igénybe fontos hírek közlésére. Régebben a sürgős
üzeneteket lóháton is továbbították. A joruba metafora szerint a
közmondás ló, amely a beszélő kátyúba ragadt szavait emeli ki,
lendíti tovább, juttatja el kommunikáció címzettjeinek. Így örö-
kíti meg ezt egy dal:

*Közmondás a szó lova
Szó a közmondás lova,
Ha hiányzik egy szó,
Közmondás lesz a jó.”*

(Balázi J. Attila 2017, 16. old.)

Számtalan esetben idézik azt a ghánai proverbiumot, amelyet
igen gyakran ún. beszélő dobok közvetítenek (egy hanglemez-
antológia lehetőséget ad arra, hogy a példát szóban és dobon is
meghallgathassuk.) Mindemellett ez a példa arra is szolgál, hogy
megértsük, miért sorolják a közmondásanyagot a folklorisztiká-
ban az elbeszélő formák közé (több magyar fordítása is ismere-
tes, most sajátunkban közöljük):

*Az ösvény átszeli a folyót,
a folyó átszeli az ösvényt.
Melyik az idősebb?*

*Az ösvényt mi csináltuk,
a folyót találtuk.
A folyó nagyon régi,
a világ teremtetőjétől való.*

(Beszélő dobokon, asanti törzs, Ghána)

De miért idéztük e ghánai szövegpéldát? Mert, ha jobban szemügyre vesszük az itt következő példasort, észrevehetjük, hogy Magyar Lászlónál is felbukkan ez az elbeszélői jelleget sugárzó jelenségtípus (a szövegeket nem betűhív, hanem modernizált formában idézzük, az eredeti *umbundu* nyelvű átírást elhagytuk):

1. Addig megy a korsó a kútra, míg végre ottmarad.
2. Öröm a szívbe, könnyek a szembe.
3. Aki szárnyak nélkül röpül, tettét megbánja.
4. Két szék között földre esett.
5. Későn kiált a madár, amidőn már fogva van.
6. Csekély adomány barátot, a nagy ellenséget szerez.
7. Aki rosszat akar tenni, annak az alkalom soha nem hibázik.
8. Ha keveset jössz, kedves, ha sokszor, kedvetlen vendég leszel.
9. A szegényt még az ág is húzza.
10. Adj a rossznak szállást, kiver a házadból.
11. Érts, láss és hallgass, ha békében akarsz élni.
12. Ki tüzet akar, füstjét eltűrni kénytelen.
13. Többet ér egy pillanatnyi szerencse, mint sok évi működés.
14. Ha zacskóból mindig kiveszel, és semmit bele nem raksz, hamar annak fenekére találsz.
15. Aki magasra mászik, nagyot esik.
16. Dőreség szegényen élni és gazdagon meghalni.
17. Egyik szövi, a másik felölti.
18. Többet ér egy jó barát, mint száz rokon.
19. Az embert szaváról, a madarat pedig tolláról ismerik.
20. Sajtba esett féreg ott véli a világot.

21. Néha reggel tánc, este pedig lánc.
22. A sült galamb nem száll a szádba.
23. Adj a szádnak eleget enni, mert holnap azt megtenni a halál megtilthatja.
24. A győztes harcosoknak nincs szükségük útra, hegyen-völgyön keresztül akadály nélkül haladnak.
(Magyar 1859, 447–448. old.)

Az ovimbundu nép eredetmítosza

Jeles angolai utazónk és terepmunkásunk szórt folklórgyűjtésének a csúcsa könyvének (1859) az a szövegrészlete, amelyben, mondhatni spontán módon, a Jan Vansina fémjelezte szóbeli történelemkutatás (lásd a minap magyarul is megjelent elméleti művet, tankönyvét: 2019) számára adott megemészténivalót. Ugyanis az általa legteljesebben leírt, feltárt angolai nép, az *ovimbunduk* (felesége etnikai csoportja) eredetmítoszáat is közreadja monográfiájában. S ha már Mungo Park kapcsán idéztük az afrikai hőseposz keletkezésének nagy kulturális-tudományos értékű korai tettenérését, ugyanígy ide kell írunk annak a legendának legalább egy részét, amely persze irodalmárok vagy folkloristák számára legfeljebb egy szép mese, a történészek számára azonban kérdőjelek sokaságát veti fel:

„Hagyományaik szerint, őseik valami 300 év előtt a messze éjszak-keletről, Moropu-országból költözének nyugatra, véres belháborúk következtében. Két főnök: Kángouri és Sakámbundi vezérlete alatt hagyák el hazájukat s útjukban a hozzájuk hasonló vad indulatú népekkel szüntelen csatázva, végre a Luando folyam hosszában, a mostani maszongók földjén telepedtek le.

Rablás- és vérontáshoz lévén szokva, a földművelést megveték s egyedül ragadozásból éltek, míg nem szomszédjaikat a folytonos háborúban kiírták. Most nem lévén már módjuk anthropophagus (*emberevő*) étvágyukat a más népekkel folytatott harcban elfogott hadi foglyokon kielégíteni, e hiányt saját kebelükben, egymáson

iparkodtak kipótolni. S az embertelen »Kezila« törvényeik szolgáltattak is áldozatokat, de ezekkel a kannibáli vadak be nem érven, több hordára oszlottak s véres csatákkal egymást szaggaták, s ha véletlen körülmény meg nem szakasztja vala e belháborújukat, a dühös törzsökök egymást emésztek föl.

Többen az előkelőbb harcosokból végre megunták a dolgot, vagy jobban mondva, attól tartottak, hogy ha a szüntelen forradalomban élő nemzet ereje a belháborúk által megtöretik, mindenestre a sokszor megbántott szomszédoknak lesz zsákmányává; tehát arról gondolkoztak, hogyan lehetne a népet a végveszélytől megmenteni. Erre legcélszerűbbnek találák, a köztük uralkodó anthropophagus szokásokat eltörölni s a népet békeségesebb életre szoktatni. A hasonló gondolkodásúak egymással szövetkezének s a »pakaszérók« titkos egyesületét alkoták, melynek olyforma szerkezete volt, mint a szabadkőmiveseknek, s melynek célja volt a hasznos újítást a nemzet közé behozni.

Hogy a frigyesek céljukat elérjék, lépéseiket a legnagyobb titokban kellett tenniük, a félelmes, s a népre nagy befolyást gyakorló zságák miatt, kik mint jóslók a népet a babonaság nyűgében tartották s annak sorsát kényük szerint elintézték. Az egyesület tagjai a legügyesebb harcosokból szereztettek, kik csak lassankint avattattak a titokba, s csak három erős próbatét megállása után vétettek föl a pakaszéro rendbe. A beavatott rettenetes esküvel kötelezte magát a szertartásokkal járó titkok hív megtartására s az illető szolgálatok teljesítésérc.

Hogy a kezdetben gyenge társulat a hiúz szemű zságáknak gyanakodásra ne szolgáltasson okot, tagjai azt ürügyelték, hogy csak a pakasza állat vadászatára egyesültek, mert, nem akarván többé emberhúst enni, eltökélték magokat, hogy csak az erdei vadak húsával fognak táplálkozni.

Mindig nagy titokban tartott módokkal sikerült a társulatnak kevés idő alatt új meg új tagok hozzájárulásával tetemesen megerősödni. Ezt látván a szóba (*törzsfőnök*) nyíltan felhívá a népet, hogy a költözködő étellel felhagyva, állandó életre térjen át, melynek alapjai a vadászat, halászat, baromtenyésztés és

földmivelés. De a vérengző zságák attól tartván, hogy ez újítások következtében hatalmuk és befolyásuk csökkenni fog, a népet a pakaszérók ellen bujtogatták, s fegyveres erővel iparkodtak a célba vett újítást mindjárt csirájában elfojtani.

A két párt ellenségeskedésének sok véres csaták voltak gyümölcsei. Azonban tökéletesen egyik sem győzhetett. Végre a pakaszérók látván, hogy elveiket az egész nemzettel nem sikerül elfogadtatniuk, elhatározták, hogy földjüket odahagyva új hazát keressenek magoknak. Csaknem fele a nemzetnek a pakaszéro szobát ismerte el, s vezérlete alatt délnyugatra költözött. A Koanza folyamon átkelvén, ettől nem messze a mostani malembák és kiszendi maszongók tartományában földmivelést tanultak, de ott nagyon elszaporodván, több felekezetre oszlottak, melyeknek magok választotta, egymástól független szobáik voltak, s ezeknek vezérlete alatt meghódoltaták a tőlük délre és nyugatra tanyázó népeket, s közöttük telepedtek le. Egy ily felekezet bizonyos Bihé nevű főnökétől vezetve délre vonult, hol a Kokéma folyó mentiben lakozó ganguellákat legyőzván, a mostani Bihéországot alapítá.

Az otthon maradt zsaga-párt a pakaszérók eltávoztával erejében tetemesen megfogyott, s lassankint a szomszéd népekkel vegyült össze, s ezeknek emberibb szokásait vette föl. Mindazáltal harcias szellemét megtartotta, s azért a többi népségek által uralkodó törzsöknek ismertetett el. Végre a Kaszángysi tartományban, a Kuango folyam közelében telepedtek le, hol jelenleg a híres Kaszángysi zsaga birodalma van, melynek lakosai hasonlólag, mint délre vándorlott testvéreik harcban és kereskedésben a többi afrikai népeket megelőzik.” (Hunfalvy átiratában, 1859, 262–264. old., némileg mai nyelvhelyességi átigazításokkal.)

Az elbeszélés természetesen tartalmaz a legendás elemek mellett valós történelmi információt is. Hiszen a zságák, akik az 1500-as évek második felében bukkantak fel Közép-Afrika történelmében (mégpedig egy rabló-fosztogató betöréssel az akkori portugálok által afrikai királlyal létrehozott Kongó államba), amolyan harcias fiatalokból összeállt rablóbanda formájában ad-

ták jelét létezésüknek. Számos bizonytalanság mutatkozik a kutatások terén történetüket illetően. S ez elkíséri őket akár Magyar afrikai útjainak korszakáig is. A feltárási kísérletek mindenestre igazolták Magyarának azt az állítását, hogy a zságák utóbb, a 18. század első felében szétszóródtak, különféle népekhez vetődtek, de létrehozták Közép-Afrika egyik leghosszabb ideig fennálló törzsi királyságát is: Kasanje-t. (Kaszandzsét, lásd: Jan Vansina, 1963) Miközben a portugálok, hogy lekössék őket, egykor egyes csoportjaikból afféle segédcsoportokat formáltak. Tény viszont, hogy a Bihé és a körülötte elhelyezkedő többi ovimbundu törzsi formáció eredetmítoszaiban mint erőt sugárzó ősök kapnak helyet.

Névadás Bihében

A magyar folklorisztika, mint általában az európai kutatás, nemigen tartja számon a névadást, a névadás szokását mint folklórműfajt. Az afrikanisztikában viszont, ahol a hagyományos társadalmak esetében a legtöbb helyen ún. beszélő neveket kapnak a gyermekek, a nevek, a névadás sok-sok gyűjtést, megfigyelést, elemzést eredményezett. Hiszen ezek az ún. beszélő (vagy mondat-) nevek legtöbb esetben (lásd a közismert hazai, ill. nemzetközi példát: Bor-Nem-Issza vagy Shakes-peare = Lándzsa-Rázó) egyfajta költői jelleggel is bírnak. A gyermekek három neve (1) a születés körülményeire, (2) az első jellemző megnyilvánulására (csecsemőreakciók, kb. kétéves korig), (3) majd az első jeles tettere (szülőknek, időseknek tett szolgálatok, 5-6 éves korig) reflektál (lásd: Biernaczky 2007). Jeles személyek életük során több száz dicsérőnevet is összegyűjthetnek (lásd pl. a zulu vagy más déli bantu törzsi királyokat), s belőlük születik az afrikai verses epikai formák különleges műfaja: a dicsérő ének (*praise poem*) (lásd: Biernaczky 2008, 2016). Magyar László spontán folklorisztikai érzékét dicséri, hogy az afrikai szellemi kultúra eme sajátos szegmensére is felfigyelt, mi több, szó szerint tárja fel az újabb kutatások által oly erőteljesen át- és megvilágított névadási szo-

kás jellegét, illetve a nevekkal kapcsolatos jelentéstartalom lényegi vonását.

A s z e m é l y n e v e k. Ezek vagy a természeti tárgyaktól vagy az illetők születése körülményeitől vétetvék; pl. a gyermek Kánéketere (szélvész) nevet kap, ha születésekor szél dühöngött. Enzála (éhség) nevet kap, ha ínséges időben született. Külföldön születvén, többnyire születése helyéről neveztetik, pl. egyik fiam a Moropu birodalomban, az úgynevezett Sah-Kilembe helységben születvén, nevét azon helységről s akkori főnökéről kapta, s így hivatik: Sah-Kilembe Gongá. A főrangú nemes személyek neveikhez birtokuktól vett jelzőt is kapcsolnak, pl. Lombé á Ganda = Gandaí Lombé; Kángombe Kikábarr Kikábai Kángombe; Sáh-Kilembe Gongá iá poutu — a fehérországi (fehértől származó) Sah-Kilembe Gongá (azaz fiam); Inakullu Száké a Nyenge = a nyengei Száké hercegnő; Inakullu Ozoro iá Komo = a Komói Ozoro hercegnő (feleségem).

Ugyanazon tárgy a férfinak és nőnek szolgálhat nevéül, csak-hogy a nem megkülönböztetése végett a férfi neve elé a „sah,” az asszony neve elé pedig a „náh” szót teszik; pl. a Dsámbe (elefánt) elé, ha férfi neve, a sáh-t tevén, lesz- Sáh-Dsámbe; ha pedig nő neve, Náh-Dsámbe; búmba cserebogár, ebből lesz Sah-Bumba s Náh-Bumba; kiszingi tuskó, ebből lesz Sáh-Kiszingi s Náh-Kiszingi. De bizonyos állatok nevei csak a férfiaknak, mások pedig csak a nőknek adatnak, pl. a honssi (oroszlány), ángolo (zebra), ongue (leopárd), boma óriáskigyó stb. csak a férfiaknak szoktak adatni, úgy ongebe (viziló), gámboa (bizonyos hal), gon-di (fehér hangya) is. (Magyar 1859, 443–44. old.)

Zene, hangszerek, tánc és népszokások Közép-Afrikában a 19. század közepén

Ami a zene, a hangszerek és a tánc témáját illeti, Magyar viszonylag gazdag ismeretanyaggal szolgál ebben a tekintetben is. Számos alkalommal igyekszik (ha már kottázni nem is tud)

leírni, mit lát és mit hall, hiszen az afrikaiak gazdag zenés-táncos szokásai napjaink világából is jól ismertek. Majd tucatnyi részletet idézhetnénk itt. Nem is annyira valamely szokás pontos információja okán, egyszerűen csak irodalmias szépsége miatt idézzük a következő sorokat, amelyben nemcsak az emberek, a természet is dalra fakad:

„A nap már hanyatlott, s a völgyet nyugatról kerítő magas hegy egészen elállta sugarait, miért is a völgy sűrű erdejében már esti homály sötétlett s a tárgyakat sötétzöld fátyol burkolta be. A levegőt az éjjeli szállásra elülő, különféle éneklő madarak zenéje töltötte el, időről időre különösen a lappantyú (*capriulugus*) egyszerű felkiáltásai voltak hallhatók. Egy mély, árokforma mederben lassan elfolyó patak hosszában, ősi tölgyek körül telepedék le a karaván, s a fellobogó tüzek mellől nemsokára a *viszángysi* hangszer vastollainak pengetése hallatszék, mely sajátos zene késő éjjelig tartott.” (Magyar 1859, 59. old.)

Hogy zene és tánc mindig mindenhol felbukkan a régies afrikai társadalmakban, az már tetten érhető volt korábbi énekidézetünknel is. A következő idézetsor azt kívánja igazolni, hogy a hagyományos társadalmaknak a miénknél sokkal formalizáltabb világában ez a szokásszerűen zajló cselekvések mindenkori kísérőeleme, legyen szó egyszerűen csak szórakozásról vagy vallási kötődésű rítusról, netán antropofágiával (emberevéssel) kísért fejedelmválasztásról:

(*pillanatkép a Magyar vezette karaván életéből*) „Míg ezek civódás vagy ütlegekkel osztozkodnak, addig mások a városból magokkal hozott, parázson félig sült szárított halat költik el egész kényelemmel, gyakran csókolgatva a pálinkával telt kábák száját, mígnem neki hevülnek s minden zene kíséret nélkül erősen tapsolva s hangosan dalolva fajtalan táncukat járják.” (1859, 50. old.)

(*hangszerismertetés*) „A marimba általában minden dél-afrikai népnél nagyon divatozó hangszer, s minden egyéb hangszernél jobban kedveltetik. A főnökök és vagyonosabb emberek udvaruknál néha több marimba-verőt vagyis »embendut« tartanak. (...) A ganguellák között igen ügyes marimba-verőkre találtam,

Jó darabig hallgatám az ügyességeket mindenkép mutatni akaró művészeket..." (1859, 64–65. old.)

(*antropofágia és zenés-táncos szokásforma összekapcsolódása – az új fejedelem megválasztása alkalmából*) „Az »ouri-kongo« leölése némely körülményekkel van összekötve, melyek a már úgysis undok anthropophagiát még, úgy szólván, nevetségessé is teszik. Hogy t. i. ezen áldozatnak kivánt foganata legyen, szükség: először, hogy az erre kiszemelt egyén ne tudja előre, mi sors vár reá, s azért egész fogsága alatt szabadon s kényére hagyatik, s csak titkon őriztetik (...) Ha azután a szertartásra kitézőtt nap felvirrad, lármás zenehangok tudatják a város népével, s a férfiak (nőnek nem szabad megjelennie) a fejedelmi táborba vonulnak, hol mindjárt több körbe állanak s táncra kerekednek. Azután adott jelre felbomlanak a körök s a fejedelmi szék előtti téren eloszlanak, csak egy kör folytatván a táncot. Most a már jól lakozott s ünneplésen felöltöztetett »ouri-kongo« felhívatik, hogy az uralkodó tiszteletére tartott táncban ő is részt vegyen, s álljon a kör közepére. A boldogtalan áldozat, mit sem sejtve, nagy készséggel elfogadja a díszes felhívást s örömmel lép a táncoló körbe, mely legott mint halotti koporsó zárkózik háta mögött. Most nagy örömjajra fakad a gyülekezet, a marimbások kettőztetett erővel verik a marimbát, mindenki gonosz kíváncsisággal várja a véres dráma ki fejlődését. Csak az álnok hízélgéssel körülhálózott áldozat nem gyanít semmit s a marimbák zajára neki hevül, s mindinkább elragadtatva járja a táncot. E közben egyik harcos rövid, de tenyérszéles, tojásdad pallossal (mukuállo), melyet ügyesen ruhája alatt elrejtve tart, az áldozathoz közeledik, folyvást táncolva, s a legjobb alkalmat kilesvén, villámsebességgel üti le a fejét. Iszonyú ordítás követi az álnok gyilkos tettet és kanibáli örömmel táncolnak a vonagló test körül." (Magyar 1859, 268–269. old.)

„A kimbunda népek fő szenvedélyei: a henyélés, evés, ivás, tánc, zene és fajtalankodás. Igazán szólva, egyedül csak a szükségtől kénytetve szánják el magokat valamely munkára: háborúra, kereskedelmi utazásra, vadászatra, vagy halászatra. A midőn

pedig körülményeik megengedik, a múltról és jövőről mitsem aggódva egész nap a zsángo-téren [a települések központi közösségi tere – B. SZ.] üldögélnek égő tűznél, egyedül vagy rakáson, s bőven szörpölgetve a kimbombót s egymással fecseggve töltik a napot. Estve felé pedig hol egy hol más helységbe gyülekeznek, hol az ily alkalommal mindig készen álló dobok a víg társaságot táncra indítják, melynek csak a késő éjszaka vagy a kora hajnal vet véget." (Magyar 1859, 282–283. old.)

A legutóbbi (igencsak sokrétű valóságseletet felvillantó) idézetsorozat többek között a törzsi világ barbárságából is ízelítőt ad, amelynek tényei Magyar könyvében kétségkívül számos helyen megfogalmazást nyernek, egyébként teljes összhangban a korabeli utazási szakirodalomban leírt tényekkel. Napjaink néprajztudományának szemléletmódját idézve kell azonban megállapítanunk, hogy a civilizációhoz, a humanizmushoz vezető utak jelentős időintervallumokat (évtízezreket) igénybe vevő, ma már súlyosan elítélt emberi magatartásmódokkal, durvaságokkal és ellentmondásokkal voltak (vannak?) kikövezve. És a történelemnek ezen a sokszor nem éppen szívmengető hosszú-hosszú korszakán egykor vagy később minden nép átesett. Kétségkívül kell bizonyos etnológusi harcedzettség ezeknek az olvasmányoknak a fellapozásához. Vagyis az elítélés helyett eme barbár megnyilvánulásokat egyszerűen csak számba venni, mint a kezdetleges emberi társadalmak elkerülhetetlen velejáróját (mennyivel volt egyébként kevésbé barbár a két világháború?). A történelmi múlt ma már aligha változtatható meg, ugyanakkor a művelődéstörténet borzalmas részletei is hozzátartoznak a megismerni, elemezni szükséges tények világához.

Magyar ugyanakkor több helyütt, a maga (spontánul megnyilatkozó) európai moralista szemüvegén át tekintve az afrikai világra, erőteljesen korholja az általa tapasztalt erkölcsi közállapotokat. És egyet kell értenünk vele, hiszen kétségtelen, a tényeket nem lehet nem-létezőnek tekinteni. Más kérdés, hogy ő sok esetben a törzsi királyságok székhelyein érvényesülő (minden bizonnyal „elszabadultabb”) szokásvilágokba nyert betekintést. A

vélhetően jóval nagyobb tömeget képező, szerényebb életvitelű, s például a földművelést, az állattartást, a (leszámítva a némileg fejlettebb vas- és ékszer-művességet) kezdetleges kézművességet szorgalmasan űző „vidékiekkel” ugyanakkor vélhetően jóval kevesebbet érintkezett. Tény persze az is, hogy a 19. századból ránk maradt igen gazdag utazási irodalom számos, jóval pozitívabb példát is ismer, mint amelyeket Magyar Bihében vagy utazásai során (pl. a hírhedett Mata Yamwo királyságban vagy a balovaléknál) tapasztalt. Mellesleg ebbe a fordított (pozitívabb) irányba mutat az általa ismertetett ovimbundu teremtmítosz záradéka (az ún. pakaszerók társadalommegújító törekvése) is.

Végül is nem térhetünk ki az elől, hogy tudomásul vegyünk: ha valamely etnológiai jellegű (Európán kívüli népek köréből, törzsi világból) megismert szokásjelenség a barbárság körébe sorolandó is, a népszokás (bármilyen legyen is az) mint kulturális megnyilvánulás a tágan értelmezett folklór, a hagyományok világába tartozik, tehát általában a néprajz és a folklorisztika szempontjai szerinti vizsgálat tárgyát képezi.

Összegezés

Mindent összevetve azt kell látnunk, hogy Magyar László érdeklődésének, megfigyeléseinek középpontjába 16 évnyi afrikai tartózkodása során nem a folklór jellegű (népköltészet, népzene, néptánc, ünnepi szokások stb.) megnyilvánulások kerültek. Mindemellett az afrikai népek között és főleg felesége népe, az ovimbunduk körében járva-keelve óhatatlanul fel kellett figyelnie az oly gyakorta felhangzó énekekre és az oly gyakran kikerekedő táncokra. Nagy kár, hogy Magyar lényegében egyetlen szót sem ejt a hosszabb epikus énekek vagy a mesék létezéséről, amelyek pedig a modern kutatások tanúságtétele szerint az általa vizsgált népek körében is gazdagon jelen voltak (és vannak). Ki tudja, az elveszett két további kötetébe nem került-e be néhány mese-szöveg is... Mindenesetre dolgozatunkban igyekeztünk egyrészt

általános művelődés-, illetve tudománytörténeti, másrészt folklor-, illetve irodalomesztétikai szempontok szerint számba venni nagy magyar Afrika-utazónk minden olyan szövegpéldáját, amely vizsgálódásunk körébe vonható.

Bibliográfia

ACHEBE, Chinua

1958 (1963-as kiadás) *Things Fall Apart*, London, Heinemann Educational Books, 187 old. (magyarul: *Széthulló világ* ford. Béres Mária, Tandori Dezső, 1983, Budapest, Európa Könyvkiadó, 291 old.)

BALÁZS J. Attila

2017 *A sas egyedül repül. Állatos közmondások és szólások magyarul és angolul a világ minden tájáról szinonima mutatóval*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 269 old.

DÖBRENTEI Gábor

1815 *Vadak énekei*, Erdélyi Múzeum, III. füzet, 140–149. old.

BIERNACZKY, Szilárd

2007 „Ha szárnyaló madarakat látsz valahol...” (Szerelem, erotika, obszcenitás – hagyományos afrikai költői műfajok), *Néprajzi Látóhatár*, 1–2. szám, pp 167–210. old.

2007 *Szólások a mindennapi élet és a folklór határán*, *Afrika Tanulmányok*, 1, 3, pp 36–47. old.

2008 *Shaka dicsérője Afrika Tanulmányok*, 2, 1, pp 55–78. old.

2016 *Sona (Zimbabwe) dicsérő költészet*, *Ethnologia*, 1. évf., 1-4. szám, pp 419-461. old.

BURTON, Richard Francis Sir

1865 *Wit and Wisdom from West Africa*, London, Tinsley Brothers, 455 old.

EVANS-PRITCHARD, E. E.

1929 *Some Collective Expressions of Obscenity in Africa*, *Anthropos*, 311–331. old.

HERDER, Johann Gottfried von

1878 *Volkslieder*, 1-2. kötet, Leipzig, Weygandschen (rendelkezésre álló elektronikus példány: 1778, 1-2 kötet egybekötve, 1-95., 96-315. old.)

1807 *Zu den Liedern der Madagascar (Aus dem Französischen des Ritter Parny)*, in: *Stimmen der Völker in Liedern*, szerk. Johann von Müller, Tübingen, J. G. Cottaschen Buchhandlung, 537–553. old. (12 malgas ének német nyelven)

MAGYAR, László

1857 *Délafrikai levelei és naplókivonatai*, kiadta: Hunfalvy János a magyar akadémia költségén, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 92 old. + 1 térkép

1859 *Délafrikai utazásai 1849-57. években*, szerk. Hunfalvy János, Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, 464 old. + 8. tábla.

- 2008 Útinaplója és levelei Afrika belsejéből, közreadja: SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 151 old.
- 2008 Magyar írások, dokumentumok, in SEBESTYÉN Éva: Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 111-256. old.
- 2012 Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857 években, közreadja SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 332 old. ill., + 1 térkép.
- PARK, Mungo
- 1816 Park utazása Afrika belső tartományaiban, in: Kiss János szerk.: Nevezetes utazások Tárháza – I. köt. Park utazása Afrikába' belső tartományaiban, Bourbon, Frantzia, 's Javan' szigeteiről és Dahom-Országáról szölvő némely tudósításokkal együtt, Pest, pp 376 + 6 old., 1 tábla
- P(ARNY, Evariste de (Chevalier)
- 1787 Chansons madécasses, in: Chansons madécasses, traduites en français, suivies de poésies fugitives, par M. le Chevalier P[arny, Evariste de], London (a Londres, et se vend a Paris), Chez Haruouin et Gattey, 1-29. old.(lásd még: AHU Magyar Afrika Tudástár, <http://afrikatudastar.hu>)
- PETTINEN, August
- 1926–1927 Lieder und Rätsel der Aadonga, Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, XVII, 202–230. old.
- SOLYMOSSY, Sándor
- 1906–2007 A líra és az epika eredetéről, Ethnographia, XXXI-XXXII, 1–19., 65–84., 201–211., 329–343. old., illetve, 18-33. old.
- TEMPELS, Placide (atya)
- 1959 La philosophie bantoue, Paris, Présence Africaine, 126 old. (eredetileg flamandul íródott, első francia nyelvű kiadása: 1948, Paris, angol nyelvű kiadása megtalálható az interneten)
- VAN ROY, H.
- 1963 Proverbs kongo, Tervuren, Musée Royal de l'Afrique Centrale, VII + 127 old. (Annales, Sciences Humaines, 48).
- VANSINA, Jan
- 1963 The Foundation of the Kingdom of Kasanje, Journal of African History, Vol. 4, No. 3, 355-374. pp.
- 2019 A szájhagyomány, tanulmány egy történelmi módszerről, szerk. Biernaczky Szilárd, Érd, Mundus Novus Könyvek Kft, 382 old.
- VOIGT, Vilmos
- 1980 Narratív líra, Magyar Néprajzi lexikon, 3. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 696. old.

Magyar, könyv

A két világháború között számos kiadást megért, igen népszerű ifjúsági könyv: Magyar László kalandjaiból (ANON: [1926] Magyar László utazása a dél-afrikai Bihé országba, Budapest, Pallas Irodalom és Nyomdai Rt., 134 old.)